

Софія Боженець,
аспірантка кафедри східноєвропейських мов,
Національна академія Служби безпеки України
<https://orcid.org/0009-0005-5640-9395>
м. Київ, Україна

Розвиток військової термінології в Угорщині

Development of military terminology in Hungary

Анотація. У статті розглянуто основні етапи становлення військової термінології в Угорщині. Військова лексика розвивалася у трьох основних напрямках – назви зброї; лексичні одиниці на позначення ведення бойових дій; назви підрозділів, їх командирів і вояків. У статті зроблено спробу виокремлення історичних періодів розвитку угорської військової термінології. Першим є дохристиянський період, коли почали з'являтися терміни на позначення зброї, вояків та їх побуту, військових дій та стратегій. Наступним – правління угорського короля Іштвана та християнізація Угорського королівства, період пов'язаний з латинізацією мови. Третій – пов'язаний з австро-турецькою війною, коли у боротьбі зі спільним ворогом угорці об'єдналися з німецьким народом, через що в угорську мову прийшло багато німецьких термінів. Наприкінці австро-турецької війни Угорщина мала торгівельні зв'язки з Венеціанською Республікою, у цей період угорська військова термінологія поповнилась лексикою італійського походження. Пізніше Османська Імперія захопила угорські землі і Угорщина потрапила під іноземну окупацію. У цей час угорська мова збагатилась лексикою османсько-турецького походження пов'язаною з військовою тактикою, стрільбою, обладунками тощо. Наступним був тривалий період правління Австро-Угорської імперії. У цей час в угорській мові з'явилося багато німецьких та французьких запозичень на позначення військової стратегії та видів зброї. У XIX столітті поповнення військ здійснювалася за територіальним принципом, через це кожен підрозділ мав власний військовий сленг. У період двох світових війн виникли нові військові технології та стратегії, що також мало значний вплив на угорську військову лексику. У післявоєнний період відбулися докорінні зміни у сфері ведення війни, що неминуче призвело до розширення військової термінології та введення нових термінів. Останнім періодом розвитку військової термінології, який триває і по сьогодні, є період вступу країни до НАТО та використання у професійній мові натівських стандартів.

Ключові слова: термін, військова термінологія, угорська мова, періодизація військової термінології.

Summary. The article deals with the main stages of the formation of military terminology in Hungary. The military vocabulary developed in three main directions: names of weapons; lexical units for the conduct of hostilities; names

of units, their commanders and soldiers. The article attempts to identify historical periods of development of Hungarian military terminology. The first is the pre-Christian period, when the first terms for weapons, soldiers and their everyday life, military operations and strategies began to appear. The next period is the reign of the first Hungarian king, Saint Istvan, and the Christianisation of the Kingdom of Hungary, a period associated with the Latinisation of the language. The third period is associated with the Austro-Turkish war. At that time, the Hungarians joined forces with the Germans, which led to the introduction of many German terms into the Hungarian language. At the end of the Austro-Turkish War, Hungary had trade ties with the Republic of Venice, and during this period, Hungarian military terminology was enriched with vocabulary of Italian origin. Later, the Ottoman Empire seized Hungarian lands and Hungary came under occupation. At that time, the Hungarian language was enriched with vocabulary of Ottoman-Turkish origin related to military tactics, shooting, armour, etc. The next period was a rather long period of the Austro-Hungarian Empire. At this time, many German and French loanwords for military strategy and weapons appeared in the Hungarian language. In the nineteenth century, troops were recruited on a territorial basis, so each unit had its own military slang. During the two World Wars, new military technologies and strategies emerged, which also had a significant impact on Hungarian military vocabulary. In the post-war period, fundamental changes took place in the field of warfare, which inevitably led to the expansion of military terminology and the introduction of new terms. The last period of development of military terminology, which continues to this day, is the period of the country's accession to NATO and the introduction of NATO terminology standards into the language.

Key words: *term, military terminology, Hungarian language, periodization of military terminology.*

Вступ. Історія військової термінології сягає далекої минувшини, вона бере початок з часів античності, коли почали формуватися базові поняття військової майстерності. З плином часу, з розвитком військової справи та виникненням нових технологій, військова термінологія постійно еволюціонувала. Так з виникненням нових видів озброєння, тактик, методів ведення війни з'являються і нові терміни, які дефінують ці види озброєння та тактику їх застосування. Метою наукового доробку є огляд розвитку угорської військової термінології, оскільки ще до середини минулого століття лінгвістична робота з вивчення теоретичних питань термінології цієї галузі практично не проводилась. Перші праці, які досліджували угорську військову термінологію, були пов'язані з підготовкою термінологічних словників. В угорському мовознавстві дослідженню різногалузевої термінології присвячені наукові праці таких вчених як Чекман О., Гоал П., Полча К., Лешняк А., Кіефер Ф. та інших. Перекладознавчі аспекти галузевої термінології досліджували Мурат Ю., Фішер А. та ін. Безпосередньо термінології військової галузі присвячені наукові доробки таких

угорських мовознавців як Мезьо О., Форіш А., Толнай В., Пастор Я., які розглядали питання творення військових термінів, історичні передумови їх виникнення, специфіку вживання тощо.

Методологія та методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою статті. Метод історичного аналізу використано з метою вивчення певних історичних етапів, які безпосередньо впливали на творення та активність функціонування військової термінології, що дало можливість створити хронологічну модель становлення угорської військової термінології. Використання описового методу дозволило систематизувати, охарактеризувати та описати лінгвальні та екстралінгвальні явища які, своєю чергою, мали вплив на творення угорської військової термінології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес термінологізації та детермінологізації лексики є безперервним, оскільки межа між термінами і загальноновживаною лексикою є динамічною й дуже розмитою. До особливостей термінологічної лексики висуваються такі вимоги як: зв'язок змісту лексичної одиниці з об'єктами певної галузі та висока частотність в межах фахового спілкування. Хоча переважна більшість науковців погоджується з тим, що протиставляти термінологічну і загальноновживану лексику практично неможливо, бо так звана «перехідна смуга», в якій терміни детермінологізуються, втрачаючи свої основні характеристики, – однозначність, відсутність синонімії та омонімії, нейтральність – або навпаки загальноновживана лексика термінологізується, має необмежені кордони і саме в ній відбувається взаємодія між нетермінами і термінами, і комуніканти вживають їх нарівні не розрізняючи категорій [3, с. 17].

У своєму дослідженні будемо спиратись на визначення *терміну* як лексеми, числа, символу або їх поєднання, що фізично позначає поняття в межах певної предметної галузі, тобто морфологічно неоднорідні елементи, що виконують прагматично подібну функцію у професійному спілкуванні [5, с. 3]. Під *військовим терміном* розуміється лексема, число, знак або їх комбінація, що позначає поняття у військовій галузі і має прагматично подібну функцію у професійному спілкуванні; має співвідношення з іншими найменуваннями у цій галузі і є складовою впорядкованої системи військових термінів.

Терміном також може виступати лексична одиниця загального вжитку, але зі специфічними властивостями і характеристиками. Професорка Коваль А. зауважує, що характерною рисою термінів є те, що в основі творення термінологічної лексики лежить загальне поняття, але на відміну від звичайного слова, крім називання, ще й визначає поняття, закріплене у дефініції, дає об'ємну, лаконічну і

багатогранну характеристику предмета чи явища, при цьому містить більше інформації і має своє визначене місце у певній термінологічній системі [1, с. 86]. Свого часу лінгвіст Ріхтер К. звертав увагу на специфічні умови використання військових термінів, а саме крім суто військових термінів, які означають поняття, які інші сфери ніж військова не використовують (*пересічний вогонь, прямий вогонь*), до категорії військової термінології входять і сотні назв з різних сфер людської діяльності: хімії, фізики, медицини, будівництва, транспорту, адміністрування та ін. Не можемо ігнорувати і виключати такі одиниці з категорії військової термінології, оскільки і на них поширюються специфічні вимоги військової терміносистеми. Варто зазначити, що часто одна і та сама терміноодиниця в різних галузях та в різних лексичних комбінаціях буде мати відмінності у поняттях, так би мовити, відмінності вживання у цивільних і військовій сферах [10, с. 129].

Як наголошує професорка Форіш А. в Угорщині термінознавство остаточно сформувалось у лінгвістичний напрям у 1990-х роках ХХ століття і пов'язано це було з активізацією вживання термінології в широкому вжитку, розвитку ІТ та телекомунікаційних пристроїв, впровадження нових інструментів і методів у дослідженнях, освіті та практичній роботі. Визначну роль у розширенні термінології відіграла єдина для об'єднаної Європи понятійно-термінологічна система [6, с. 27].

Стосовно військової лексики варто зазначити, що лінгвісти виокремлюють три основні групи:

- військова термінологія на позначення тих понять, які безпосередньо пов'язані з військовою справою, збройними силами, методами та способами ведення збройної боротьби тощо;
- військово-технічна термінологія, яка включає науково-технічні терміни;
- емоційно забарвлена лексика, яка репрезентує слова та словосполучення, які часто вживаються переважно у розмовному мовленні військових і є синонімами до вже існуючих лексичних одиниць [2, с. 208].

На думку угорського лінгвіста Панайоту К. військову лексику можна розглядати на трьох рівнях: бойовому, оперативному та військово-політичному [8, с. 91].

Інші угорські мовознавці, досліджуючи військову мову як спеціальну професійну мову, поділяють її на три вертикальні рівні: службова мова армії – використовується в офіційних контактах; безпосередньо військова мова та військовий сленг, який, зазвичай, використовують військові в розмові поміж собою. Як показує практика

інколи дуже важко відокремити військовий сленг від військового жаргону, оскільки один і той самий термін може зустрічатися і там, і там, але з різним значенням [4].

Пастор Я. у своїй роботі проаналізував проблеми становлення і функціонування військової термінології XVIII–XIX століття на прикладі робіт засновника і популяризатора багатьох військових термінів в Угорщині Міклоша Зріні. Він детально проаналізував чинники, які спричиняють утворення нових військових термінів, досліджував словники, в яких була зафіксована військова лексика. Лінгвіст зазначив, що перші кроки в розвитку угорської військової термінології були здійснені саме в галузі словникарства у 1834 році Угорським науковим товариством, яке видало словник «*Mathematikai Műszótárában toldalékként szerepelnek*» [9].

Щодо сучасного розвитку військової термінології в Угорщині, варто звернути увагу, що з 1996 року основним елементом оновлення угорської військової термінології є її гармонізація відповідно до термінології НАТО. Основним завданням угорських лінгвістів є пошук угорських еквівалентів термінів вихідної мови, або, за відсутності відповідного угорського еквівалента, утворення власне угорського, процес цей відбувається поступово.

Кінцевим результатом термінологічної уніфікації за стандартами НАТО стала «конвенція» НАТО у якій узгоджено і затверджено всі терміни і поняття. Використання терміну затвердженого «конвенцією» стало обов'язковим в усіх документах НАТО. Це означає не лише те, що певний термін має використовуватись в тому значенні, яке закріплене за ним в базі даних, але й те, що для вираження даного поняття необхідно використовувати саме цю лексичну одиницю. Загалом заборонено використовувати синоніми чи переклади національних військових термінів англійською мовою. Зокрема, слід уникати слів, які не належать до категорії «загальноприйнятих» або «рекомендованих» і не відповідають вимогам ясності і безпомилковості [7, с. 43].

Історія угорської мови майже від самого початку свого існування неминуче пов'язана з військовим життям, тож крім функціонування питомих військових термінів спостерігається і процес запозичення. Можна позначити три основні напрями за якими почала з'являтися військова лексика – назви зброї; лексичні одиниці на позначення ведення бойових дій; назви підрозділів, їх командирів і вояків.

Першим періодом творення військової лексики можна вважати дохристиянський або дописемний період (до X ст.). Під час великого переселення угорських племен у Європейську частину материка угорці почали активно взаємодіяти з сусідніми народами, такими

як слов'яни, болгари тощо. Відсутність писемності в цей період обмежує знання щодо функціонування військової лексики того часу. Як зазначає Пастор Я. військова література дохристиянської доби не була в Угорщині досліджена з точки зору лінгвістики і навіть не використовувалась як джерело для наукових праць [9]. І хоча ця теза виголошена досить давно, у 1970 році, але і сьогодні, на нашу думку, ситуація докорінно не змінилась.

X ст. (1000–1038) – період князювання святого Іштвана, першого короля Угорщини. У цей час країна зазнала християнізації, що також призвело до переосмислення та запозичення термінології з латинської мови, оскільки церква та королівське оточення активно використовували латинську мову.

XII–XIII ст. – в країні відбувались постійні військові дії: австро-турецька війна, протестні акції тощо. Під час правління Стефана I до Угорщини прибула велика кількість німецьких лицарів та священників. У цей період відбулося інтенсивне заселення німців, які фактично створили міське життя Угорщини. Відповідно, німецькі слова масово потрапляли в угорську мову.

Зрозумової мови придворних та військових до угорської мови потрапили такі словосполучення як: *herceg*, *porcalab* (спотворена форма німецького Burggraf – граф замку, угорський еквівалент – *várnagy*), *hoppmester* (Hofmeister – придворний майстер), *fullajtár* (Vorreiter), *páncél*, *frigy* (предок німецького Friede – мир), *ostrom* – облога (Sturm), *torony* – вежа, *zsákmány* – мародерство та інші.

На початок XIII століття багато італійців оселилося в Естергомі, Буді, Вараді та Секешфехерварі переважно завдяки торговельним зв'язкам з Венеціанською республікою. Таким чином у найманих арміях Угорщини з'явилась значна кількість італійців, а разом з ними і нова військова лексика: *pajzs* – щит, *lándzsa* – спис, *trombita* – труба, *bástya* – бастіон та інші.

XVI–XVII ст. – Угорщина пережила турецьку окупацію, що безумовно мало свій вплив на військову термінологію. У цей час угорська мова отримала лексику османсько-турецького походження пов'язану з військовою тактикою, стрільбою, обладунками тощо.

XVII–XIX ст. – період Австро-угорської імперії. У цей час на угорську термінологію великий вплив мала німецька мова. Запозичення нових термінів у військовій науці були досить розповсюдженими.

Військова термінологія продовжувала розвиватись в контексті великих армій і багатьох національностей імперії. Цей період також призвів до адаптації не лише німецьких, але й багатьох французьких військових термінів. Сендрей Я. у своїй роботі *Magyar hadi*

szabályzatok és utasítások a XVII. századból описав п'ять статутів 1660–70 років, де було зафіксовано значний пласт цієї лексики.

У XIX столітті поповнення військ здійснювалася за територіальним принципом і військові одного підрозділу були переважно вихідцями з одного адміністративно-географічного ареалу та говорили однією мовою чи схожими діалектами. Офіцери ж обов'язково повинні були говорити як рідною мовою рядових, так і німецькою мовою – мовою імперії. Командною мовою у той час була німецька мова, а мовою національної оборони – угорська. З метою кращого розуміння іноземної, а саме німецької мови угорські солдати намагалися більшості німецьких виразів надати угорської форми. У кінці XIX початку XX століття, особливо для сільського населення, служба в армії значно підвищувала соціальний статус чоловіків, тому, повертаючись до цивільного життя, вони поширювали терміни військового жаргону у повсякденній мові цивільного населення, хоча не завжди слова та вирази вживалися у своєму початковому значенні [4].

Перша половина XX століття характеризується зміцненням угорсько-італійських відносин. Потреба у взаєморозумінні призвела до видання Угорсько-італійського військового словника (*Dizionario militare ungherese-italiano*, Рим). У цей період було видано низку наукових досліджень військової лексики, такі як Стріпські Г. (1909); Сендрей Я. (1912), Гобані Я. «*A katonai magyar nyelv*» (1923), Соад Ф. «*A katonai magyar nyelv*» (1923). Однак з лінгвістичної точки зору лише дослідження Терестієні Ф. «*Nyelvünk a reformkorban*» можна вважати завершеним [9, с. 639].

Між світовими війнами Угорщина мала складний і суперечливий період свого розвитку. У цей час країна пройшла через революцію і проголошення незалежності, утвердження і поразку радянської влади, зміцнила свої стосунки з Німеччиною. Також вона була активною учасницею Першої та Другої світових війн, що призвело до нової хвилі формування військової термінології.

Наступним періодом розширення військової лексики можна вважати другу половину XX століття. У цей час відбулися докорінні зміни у сфері ведення війни, змінились бойові завдання, зросла кількість та роль військових технологій, що неминуче призвело до розширення військової термінології та введення нових термінів. Повоєнний період характеризується зміцненням контактів з російською мовою.

У цей же час спостерігається бум літератури з військової тематики, опубліковано низку статей у журналах «*Magyar Nyelvőr*» і «*Magyar Nyelv*», у яких досліджувались актуальні питання військової термінології (Гомбуч З.; Сімоні Ж. «*A háború szavai*» та інші).

Початок ХХІ століття і до цього часу – період вступу до НАТО та перехід на натівські стандарти. З розпадом комуністичного режиму та входженням Угорщини до НАТО та ЄС військова термінологія відобразила нові стандарти та підходи, визначені міжнародними організаціями.

На даному етапі угорська військова термінологія увібрала в себе спадок історії з сучасними тенденціями у військовому мистецтві та технологіях. Зміни у військовій доктрині, стратегії та технології можуть також призвести до зміни термінології в майбутньому.

Висновки. Беручи до уваги, що людство переважно більшість свого існування воює, можемо припускати, що саме військова термінологія є однією з найстаріших терміносистем. Розвиток цієї галузі безпосередньо залежить від історії війн і військової підготовки в країні, тому і періодизація, і шляхи запозичень, і ступінь впливу домінуючих мов є неоднорідними. На сучасному етапі угорська військова терміносистема проходить процедуру стандартизації та уніфікації, оскільки Угорщина є членом єдиного військово-політичного блоку багатьох країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Видавниче об'єднання “Вища школа”, 1987. 350 с.
2. Круглій О. Особливості перекладу військових термінів (на прикладі військово-промислової термінології). *Світ наукових досліджень*. 2022. № 12. С. 207–209.
3. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.
4. Bakanyelv – magyar katonai zsargon a Monarchia haderejében, 2009. URL: <https://www.nemfelejtjuk.blog.hu/2009/01/24/bakanyelv>
5. Fóris Á. Hat terminológia lecke. Pécs: Lexikográfia Kiadó, 2005. 118 o.
6. Fóris Á. A szaknyelvek terminológiai szempontú megközelítése / In: Veszelszky Á., Lengyel K. (szerk.). Tudomány, technolektus, terminológia – a tudományok, szakmák nyelve. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 2014. O. 27–36.
7. Mező A. A Magyar Honvédség terminológiai fejlesztésének és harmonizációjának elvei. *Osszhaderőnemi Parancsnokság folyóirata*, 2013. 207s.
8. Panajotu K. Az angol katonai terminológia adaptálásának kérdései. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2012. 146 o.
9. Pásztor J. A Magyar katonai terminológia kialakulása (A hadi élet szavai Zrínyi Miklós koráig*). *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. évf. 4. sz. 1970. O. 634–676 .
10. Richter K: České a slovenské vojenské názvosloví. československý terminologický časopis. 1962. R. 1. č. 3. S. 129–140.